

korkutmak için bunların yılan olduğunu söylüyordu (a.g.e., I, 198). Bazı rivayetlerde ömrünün 1000 yıl, saltanatının 600 yıl, bazılarında ömrünün 1100, saltanatının da 1000 yıl sürdüğü kabul edilir (a.g.e., I, 200). İbnü'l-Esir'e göre Dahhâk ilk firavundur (el-Kâmil, I, 74). Başka bir rivayete göre ise Cem'den sonra kral olmuş, Nemrud diye anılmıştır.

Firdevsî'ye göre Dahhâk Padişah Merdâs'ın oğludur. Cesur, çevik, fakat şehvete tapan kötü huylu biridir. Ona Pehlevî dilinde Biyâresb denirdi ki "biyur" 10.000 mânasına gelir. 10.000 altın dizginli atı olduğu için bu adı almıştır (Şehnâme, I, 46-97).

Sonuç olarak denebilir ki Dahhâk mitosu, henüz Hint-İran kabilelerinin birbirinden ayrılmadığı dönemlerde ortaya çıkmış bir Ârî mitosudur. Grekler'deki Zeus-Typhon çekişmesinden Hindistan'da İndra ve Vritra arasındaki mücadeleye kadar bütün Ârî geleneğinde biri düzeni koruyan, diğeri yıkmaya çalışan iki mitolojik kahraman figürü benimsenmiş olup Dahhâk de düzene karşı mücadele veren gücü sembolize edenlerden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 223-224; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 178, 194-201; Firdevsî, *Şehnâme* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1956, I, 46-97; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 74-77; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. Mehmet Emin Bozarslan), Ankara 1975, s. 19; R. W. Thomson, *Aqathangelos History of Armenians*, Albany 1976, s. 217; "Dahhâk", *TA*, XII, 196; P. O. Skjaervo v.dgr., "Azdahâ", *Elr.*, III, 191-204; N. Söderblom, "Ages of the world (Zoroastrian)", *ERE*, I, 205-207.

KURŞAT DEMİRCİ

□ EDEBİYAT. Dahhâk klasik Türk ve İran edebiyatlarında, Arap ve Fars folklorundaki şahsiyeti ve özellikleri etrafında gelişen çeşitli vasıflarıyla teşbih ve mecazlara konu olmuş efsanevî bir kahraman olarak yer almıştır.

Dahhâk'ın edebiyatta en önemli vasfı, Firavun ve Nemrut gibi zulüm ve kötülük timsali oluşudur. Âşığa eziyet ettiği için sevgili de zaman zaman Dahhâk'e benzetilir. Bu teşbihte, omuz başlarında bulunan ve insan beyniyle beslenen yılanlar sebebiyle Dahhâk-i Mâri olarak da anılan Dahhâk'ın haline kıyasen sevgilinin omuzlarına kadar uzanan saç örgüleri yani zülûf de yılanlara benzetilir. Necâtî Bey'in, "Başı dururken iki omuzunda zülûf-i yâr / Dahhâk-vâr lebleri yeti-me güler" beyti, insan beyni yediğinde

ağrıları hafifleyen ve gülen Dahhâk'i tasvir eder.

Ancak zulüm ebediyen devam edemeyeceği gibi zâlim de ebediyen pâyidar olamayacağından Dahhâk'ın karşısına halktan bir kişi olan demirci Gâve çıkar; ona isyan ederek yok olmasını sağlar ve yerine Ferîdun'u tahta çıkarır. Ziyâ Paşa'nın, "Bir abd-i Habeş dehre olur bahş ile sultân / Dahhâk'ın eder mülkünü Gâve perîşân" beyti bunun ifadesidir. Dünyanın vefasızlığı Dahhâk gibi kudret ve azametiyle tanınan, zulmünden ve kendisinden korkulan bir hükümdarı bile alt etmiştir. Nevres, "Vefâsı yok demişler âlemin Cemşîd ü Dahhâk'e / Görenler sûret-i nîk ü bedî âyine-i Cem'de" beytiyle bunu anlatır. Bu beyitte olduğu gibi Dahhâk çeşitli vesilelerle Cemşîd ile bir arada anılır. Bu âlaka, Dahhâk'ın Cemşîd'i yenerek onu kaçırmaya mecbur etmesi ve yerine geçmesinden doğmuştur.

Dahhâk'ın Gâve tarafından mağlûp edilmesiyse Ferîdun onun yerine geçtiği için çeşitli beyitlerde Cemşîd-Dahhâk-Gâve-Ferîdun bir arada zikredilir. Hayâlî Bey'in, "Bâb-ı işrethâne-i Cemşîd'e yazılmış bu kim / Bir kadeh mey yeğdurur gencîne-i Dahhâk'ten" ve, "Doludur bâde-i isyân ile bezm-i mecâz içre / Ferîdun câmidır yâ sâgar-ı Dahhâk'tir gönlüm" beyitlerinden birincisinde Dahhâk-mâr (yılan) münasebetinden mâr-genc (hazine) çağırışımı doğmuş, oradan da bir kadeh içkinin hazineye tercihi şeklindeki klasik anlayış belîğ bir şekilde ifade edilmiştir. İkinci beyitte ise gönül, Ferîdun veya Dahhâk'ın isyan bâdesiyle dolu kalbine benzetilmiştir.

Divan edebiyatının dinî ve tasavvufî metinlerinde yılan, insanın nefsinde gizli olan kötü duyguların veya bizzat nefsin, nefs-i emmârenin âlâmeti olarak kabul edilir. Dahhâk de kötü ve zalim bir kişiliğe sahip olduğundan Dahhâk-mâr-nefis arasında bu bakımdan münasebet kurulur. Hayâlî Bey'in, "Nefs-i ef'îsine zahîr olana / Pend bestir hikâye-i Dahhâk" beyti bu düşünceyi şiirleştirmiştir. Dahhâk mazmununa şiirlerinde sık sık yer veren Hayâlî Bey, devrinde bir iki mısra ile şair geçinip icâzet alanları beyin yiyen yılanlara benzeterek şöyle hicveder: "Bir iki mısra ile mağzını yerler nâsın / Düş-i Dahhâk'teki ol iki mârân-şekli".

Şemseddin Sâmî de *Şehnâme*'deki Dahhâk efsanesinden ilham alarak onun zulmüne karşı ayaklanan Gave'nin hikâyesini konu alan bir tiyatro eseri yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayâlî Bey, *Hayâlî Bey Divânı*, İstanbul 1945, s. 28, 149, 253, 277, 336, 351; Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1984), s. 157-158; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 104; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 128; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara 1992, s. 114; Ö. Faruk Akün, "Şemseddin Sâmî", *IA*, XI, 414; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, I, Ankara 1989, s. 219-220.

MUSTAFA UZUN

DAHĦÂK b. KAYS

(الضحاك بن قيس)

Ebû Üneys (Ebû Abdîrrahmân)

Dahhâk b. Kays b. Hâlid

el-Fihri el-Kureşî

(ö. 64/684)

Sahâbî, Kays kabilesinin reisi ve Emevî kumandanı.

Hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Hz. Peygamber'in vefatından altı veya yedi yıl önce (625-626) doğduğu rivayet edilmektedir. Sahâbî olduğu ihtilâflıdır. Ablası Fâtıma bint Kays, Medine'ye hicret eden ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden sahâbîlerdendir. Dahhâk'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği söylenen bir hadisi sadece Nesâî *Sünen*'ine almıştır. Hz. Ömer'den ve Habîb b. Mesleme el-Fihri'den de hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Muâviye b. Ebû Süfyan, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Simâk b. Harb, Ebû İshak es-Sebî, Muhammed b. Süveyd el-Fihri ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.

Dahhâk Muâviye b. Ebû Süfyan'ın aşırı taraftarlarından olup Habîb b. Mesleme'den sonra el-Cezîre valisi tayin edilmiş ve Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar bu görevde kalmıştır. Sıffin Savaşı'ndan önce emrindeki Suriye ordusuyla Harran ile Rakka arasındaki Merc mevkiinde, Hz. Ali'nin kumandanı ve el-Cezîre valisi tayin ettiği Mâlik el-Ester'i mağlûp ederek onu Musul'a çekilmeye mecbur etti (36/656-57). Sıffin Savaşı'nda da Muâviye'nin piyade kuvvetlerinin kumandanı olarak önemli rol oynadı. Savaşın sonra 3000 kişilik bir kuvvetle Hicaz üzerine yürüdü (39/659-60); Sa'lebiye üzerinden Kutkutâne'ye kadar ilerleyerek geçtiği yerleri yağma ve tahrip etti. Hatta hac için bile Mekke'ye gidilmesine engel oldu. Bunun üzerine Hz. Ali, Hucr b. Adî el-Kindî kumandasında 4000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Hucr'ün geldiğini öğrenen Dahhâk önce Tedmür'e, oradan da Dimaşk'a çekilmek mecburiyetinde kaldı.

DAHĦÂK b. KAYS

Dahhâk'in bu tarihten itibaren faal bir göreve getirilmediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu dönemde Dimaşk'ta kalarak merkez teşkilâtında görev almıştır. Nitekim bazı kaynaklar onun Muâviye devrinde sâhibü's-şurta* ve Dimaşk ordugâhının kumandanı olduğunu belirtirler. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in azledilmesinden sonra 54 veya 55'te (674, 675) Kûfe valiliğine tayin edildi. Dahhâk'in Kûfe valiliği 58 (678) yılına kadar devam etmiştir.

Halife Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek için çeşitli vilâyet temsilcileriyle Dimaşk'ta yaptığı toplantıda Dahhâk Yezîd'in meziyetlerinden bahsetmiştir. Muâviye hastalandığı zaman Dimaşk'ta bulunmayan oğlu Yezîd'in kendisinden sonra halife olmasını sağlamayı Dahhâk b. Kays ile Müslim b. Ukbe el-Mürri'ye vasiyet etti. Ölüncü de cenaze namazını Dahhâk kıldırdı ve vasiyetini yerine getirdi.

Dahhâk, Müslim b. Ukbe gibi Yezîd'in (680-683) sağ kolu olmuş ve itibarının onun devrinde de korumuştur. Yezîd'den sonra başa geçen oğlu II. Muâviye'nin iki ay sonra hilâfetten çekilmesi ve hemen sonra da ölmesi üzerine Emevî hânedanı arasında bir siyasî kriz ortaya çıktı. Çünkü II. Muâviye'nin çocuğu yoktu ve kimin halife olacağı belli değildi; kardeşi Hâlid ise henüz on altı yaşında bulunuyordu. Dimaşk'ta imâmeti II. Muâviye'nin isteği üzerine Dahhâk yürütüyordu. Dahhâk, Abdullah b. Zübeyr'i desteklemesine rağmen olayların takip edeceği seyri beklediği için bunu açıkça belli etmiyor ve tarafsız davranıyordu. Ümeyye ailesi içinde bile başta Mervân b. Hakem olmak üzere Abdullah b. Zübeyr'in hali-feliğini tanımak isteyenler vardı. II. Muâviye'nin ölümünden sonra yeğenlerinin tarafını tutmaya devam eden Yezîd'in dayısı Hassân b. Mâlik b. Bahdel el-Kelbî, kabile mensupları ile Câbiye'ye çekildi. Öte yandan Mervân b. Hakem, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek için Mekke'ye doğru yola çıktı. Yolda Irak'tan dönmekte olan Ubeydullah b. Ziyâd'la karşılaştı ve onun tarafından halife olmaya ikna edildi. Daha sonra Ümeyye ailesi mensupları Hassân b. Mâlik b. Bahdel'in yanına Câbiye'ye gittiler. İbn Bahdel'in teşebbüsleri sebebiyle Dahhâk b. Kays tarafsız tutumunu terkederek İbn Zübeyr'i desteklediğini ima etmeye başladı. Dimaşk Camii'nde cuma namazından önce Kays ve Kelb kabileleri arasında küçük çapta bir kavga oldu. Ertesi gün

Dahhâk yaptıklarından pişman olarak Câbiye'ye gidip kimin halife olacağına İbn Bahdel ile birlikte karar vereceğini açıkladı. Fakat Kays kabilesinin itirazı üzerine tekrar taraf değiştirdi.

Dahhâk b. Kays bu son gelişmeler üzerine, Ümeyyeliler'i destekleyen Kelb kabilesinin çoğunlukta olduğu Dimaşk'tı terkederek Mercirâhit'te karargâh kurdu ve Abdullah b. Zübeyr'i desteklediğini ilân etti. Humus, Kunnesrîn ve Filistin ordugâhlarının Abdullah b. Zübeyr'den yana olan âmilleri ona yardımcı kuvvetler gönderdiler. Ümeyyeliler ise ailenin en yaşlısı olarak Mervân'ın halife olmasını kararlaştırdılar. Mervân Yezîd'in dul hanımı ile evlendi ve veliaht olarak da Hâlid b. Yezîd'i kabul etti. Daha sonra başta Kelb kabilesi olmak üzere Ümeyye ailesini destekleyen kabileler, Halife Mervân'ın kumandasında Dahhâk b. Kays üzerine yürüdüler. İki ordu 15 Zilhicce 64 (3 Ağustos 684) tarihinde Mercirâhit'te karşı karşıya geldi. Dahhâk'ın 30.000 kişilik ordusuna karşılık Mervân'ın 10.000 civarında bir kuvveti vardı. Savaş yirmi gün bütün şiddetiyle devam etti. Sonunda Kayslılar büyük kayıplar vererek savaş meydanını terketttiler. Dahhâk, Zahme b. Ubeydullah el-Kelbî tarafından öldürüldü. Kays kabilesinin ileri gelenleri de savaş meydanında hayatlarını kaybettiler.

Kararsız bir kişiliğe sahip olan Dahhâk b. Kays, Sıffin Savaşı'ndan ölümüne kadar katıldığı bütün askerî ve siyasî olaylarda önemli rol oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 410; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 206, 211, 213, 215, 255; Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut 1960, II, 195, 196, 238, 255; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 3283, 3329, 3447; II, 170, 172, 177, 180, 181, 188, 202, 433, 468-474, 477-479; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Meynard), V, 198, 201; a.mlf., *et-Tenbîh*, s. 307-309; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 524-525; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1965, III, 354, 377, 499, 502, 514, 515; IV, 6, 8, 130, 145-151; a.mlf., *İsdu'l-gâbe*, III, 37; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, XI, 129-135; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIII, 279-281; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, III, 241-245; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 207-208; L. Caetani, *Chronographia Islamica*, Paris 1912, s. 394 vd., 442 vd., 586, 598, 608, 636, 654, 735, 737; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 62, 67, 68, 81-85; F. Buhl, "Die Krisis der Umajadenherrschaft im Jahre 684", *ZA*, XXVII (1912), s. 50-64; H. Lammens, "L'Avènement des Marwanides et le Califat de Merwan Ier", *MFOB*, XII (1927); K. V. Zetterstéen, "Dahhâk", *IA*, III, 459-460; A. Dietrich, "al-Dahhâk b. Kays al-Fihri", *EJ²* (Fr.), II, 91-92.

HAKKI DURSUN YILDIZ

DAHĦÂK b. MAHLED

(bk. EBÜ ÂSİM en-NEBİL).

DAHĦÂK b. MÜZÂHİM

(الضحاك بن مزاحم)

Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed)

Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî

el-Horasânî el-Belhî

(ö. 105/723)

Müfessir.

Doğum yeri ve tarihi, gençliği ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte Kûfe, Rey, Horasan, Semerkant ve Belh gibi önemli ilim merkezlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Ana rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu, doğarken güldüğü için kendisine "çok gülen" anlamında Dahhâk ismi verildiği ve kendisinin de bir çocuğun ana rahminde iki yıl kalabileceğine dair bir kanaate sahip olduğu rivayet edilmiştir.

İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Erkam, Saîd b. Cübeyr ve daha birçoklarından hadis rivayet etmiş, kendisinden de Abdülazîz b. Ebû Rewvâd, Kurre b. Hâlid, İsmâil b. Ebû Hâlid, Mukâtil b. Süleyman ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır.

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûr'a er-Râzî, İbn Hibbân ve Dârekutnî gibi muhaddislerin sika* kabul ettikleri Dahhâk'i Yahyâ b. Saîd el-Kattân zayıf* olarak nitelendirmiştir. İcîl de onun sika olduğunu söylerken tâbîî olmadığına da dikkat çekmiştir.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Dahhâk'ın kendilerinden rivayette bulunduğu aşıptan bizzat hadis öğrenmediği, hatta onlarla karşılaşmadığı ve kendilerinden rivayet ederken asıl hocasının adını zikretmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple çok mürsel* hadis rivayet ettiği söylenmiştir. Meselâ İbn Abbas'la karşılaşmadığı halde bizzat kendisinden pek çok tefsir rivayet etmiş, ancak bu bilgileri kendisiyle Rey'de karşılaştığı Saîd b. Cübeyr'den öğrenmiştir.

Dahhâk vaaz ve nasihatları, özellikle de tefsir ilmindeki üstünlüğü ile tanınmıştır. Süfyân es-Sevrî, "Tefsiri dört kişiden öğrenin. Bunlar Mucâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Dahhâk'tır" demiştir. Onun Taberî, İbn Ebû Hâtim, Sa'lebî gi-